

כינון זהויות אתניות-מגדריות של צאצאים למשפחות מעורבות אתנית

חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה"

מאת:
עליזה פרנקל

המחלקה ללימודיים בין-תחומיים
התכנית ללימודי מגדר

הוגש לסנאט של אוניברסיטת בר-אילן

שבט, תשע"ב

רמת-גן

עבודה זו נעשתה בהדרכתה של ד"ר אורנה ששון-לוי
מהמחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה והתכנית ללימודי מגדר באוניברסיטת בר-אילן

תקציר

מחקר זה בוחן את כינון הזהויות האתניות-מגדריות של אנשים מעורבים (מזרחים-אשכנזים) בחברה הישראלית, המרובדת על פי מגדר ואתניות, באמצעות ניתוח חוויות הזהות ועבודת הזהות שלהם. אנשים מעורבים ממוקמים בהצלבה שבין שתי הקטגוריות האתניות, המזרחית והאשכנזית, ומייצגים את הדינמיקה המורכבת המתקיימת ביניהן ברמה החברתית והלאומית. מכאן, דיון בנקודת מבטם של אנשים מעורבים אתנית מעלה תובנות על המבנה האתני של החברה הישראלית ומציג את אי השוויון האתנו-מעמדי והאתנו-מגדרי הקיים בה. המחקר הנוכחי ייחודי משום שהוא מתאר את המשמעות הסובייקטיבית של החוויה של המעורבים, ומנתח את הדרכים בהן הם נושאים ונותנים על המיקומים הספציפיים שלהם ביחס לקטגוריות זהותיות רחבות ברמת המיקרו. ברמת המיקרו, הוא מאפשר להבין כיצד נוצר ונשמר אי השוויון ביחסי הכוח בקרב קבוצות שונות בחברה.

בחינת תופעת העירוב בעולם מלמדת על קיומן של תפיסות שונות של עירוב אתני/גזעי, התלויות במשתנים של זמן, מקום, היסטוריה, יחסי כוח ושליטה ועוד, הממקמות את המעורבים במיקומים שונים במבנה המעמדי-גזעי. המכנה המשותף לתפיסות אלה הוא שהעירוב האתני/גזעי הוא כלי בידי קבוצות בעלות כוח בחברה להשגת משאבים ושליטה בהם ואמצעי בידי המדינה לשימור היררכיית הגזע. בהקשר הישראלי ניתן לומר שעירוב אתני בין מזרחים לאשכנזים "הולאם" על ידי המדינה באמצעות השיח של כור ההיתוך, המדגיש שוויון בין הקטגוריות האתניות ושואף למיזוג וליצירת זהות ישראלית חדשה (Peres & Schrift, 1978). אך בפועל קיים אי שוויון אתני בחברה הישראלית בין מזרחים לאשכנזים ואף בין הקבוצות האתניות השונות. אמנם, הנישואים המעורבים בין מזרחים לאשכנזים מהווים 28% מכלל הנישואים, אך המחקר מראה כי הנישואים המעורבים אינם מערערים את המבנה ההיררכי אלא הם אמצעי להטמעת מזרחים בקטגוריה האשכנזית (Okun, 2004).

ברמת המיקרו המתייחסת לכינון זהות אתנית של מעורבים, מציע המחקר מודל רציף (Continuum Of Biracial Identity) המגדיר שלושה סוגים של בחירות זהותיות של מעורבים (Rockquemore and Laszloffy, 2005). המודל הפוליטי של כינון זהות של רות (Root, 1999) מסביר שבחירות אלה מושפעות ממשתנים מתווכים רבים כגון: צבע עור, שם משפחה, מעמד, סביבת מגורים ומייחס למגדר חשיבות רבה בכינון זהות אתנית של מעורבים. מחקרים טוענים שהבדל בין גברים מעורבים לנשים מעורבות אינו בבחירת זהות אתנית אלא בחוויות ובעבודת הזהות (Rockquemore and Brunsma, 2002; Storrs, 2006).

כדי לעמוד על החוויה הסובייקטיבית של עירוב אתני בישראל, המחקר הנוכחי מתבסס על ראיונות עומק מובנים למחצה של שישים ואחד נשים וגברים ישראלים, יהודים חילוניים ומסורתיים, בשנות העשרים לחייהם, מהמעמד הבינוני. המרואיינים והמרואיינות הם מעורבים משתי קטגוריות שהוגדרו על ידי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה כ"יוצאי אסיה וצפון אפריקה" וכ"יוצאי אירופה ואמריקה", "מזרחים" ו"אשכנזים" בהתאמה. המסגרת התיאורטית לניתוח האיכותני של הראיונות התבססה על תיאורית ההצטלבויות "intersectionality" (Crenshaw, 1991). תיאוריה זו בוחנת את הדרכים המורכבות בהן היררכיות חברתיות-תרבותיות מבנות מיקומים מודרים ושוליים ומשמרות אי שוויון, באמצעות הצלבות של יחסים בתוך קטגוריות זהות חברתיות-תרבותיות וביניהן. הגישה הספציפית הננקטת במחקר זה היא "intra categorical complexity". גישה זו מתמקדת בקבוצות חברתיות ייחודיות, "שקופות" או "חדשות", שהתפתחו במהלך פירוק הקטגוריות הקיימות, כגון "קבוצת המעורבים" הנתפסת כ"קבוצה חדשה" שחבריה הם בעלי זהות חוצת גבולות (McCall, 2005).

את טענות מחקר זה ואת תרומתו התיאורטית אני מציגה ברמת המיקרו המתייחסת למעורבים וברמת המיקרו המתייחסת לחברה הישראלית.

בהיבט האתני, גיליתי ברמת המיקרו שקיים פער בין "הזהות החווייתית" לבין "הזהות הביצועית" של המעורבים. פער זה מתכתב עם טענתה של באטלר (2001) שזהויות הן חיקוי חוזר ונשנה של זהויות מדומיינות המגשימות את ההגדרות החברתיות של סובייקטיביות נורמטיבית. במושג "זהות חווייתית", אני מתייחסת לדרכים בהן תופסים אינדיבידואלים את זהותם ומתארים אותה. במושג "זהות ביצועית" אני מתכוונת לעבודת הזהות שהאינדיבידואלים מבצעים במטרה לכוון את הזהות בה הם חפצים, באמצעות ביצוע או הימנעות מביצוע של פרקטיקות מעמדיות, חברתיות ותרבותיות (Snow and Anderson, 1987).

מצאתי שה"זהות החווייתית" של המעורבים משקפת מגוון של זהויות אתניות. מכאן הסקתי שהחוויה הזהותית של אנשים מעורבים אינה בעלת משמעות אחידה לכלל המעורבים כ"קבוצה". לעומת זאת, ברמת ה"זהות הביצועית" גיליתי שהמשא והמתן שמנהלים המעורבים על זהותם האתנית והאסטרטגיות אותן הם מבצעים בשגרות החיים היומיומיות, מעידים על כמיהה של המעורבים לאשכנזיות ומכוונים לכינון זהות אתנית אחת, היא הזהות אשכנזית.

את ההבדל בין "הזהות החווייתית" לבין "הזהות הביצועית" של המעורבים אני מסבירה בכך שזהויות אלה מעוצבות על ידי השיחים האתניים-סטריאוטיפיים הרווחים. הפער בין ה"זהות החווייתית" המרובה לבין ה"זהות הביצועית" היחידה של המעורבים, נובע מהפנמת השיחים הדומיננטיים היוצרים שאיפה למיזוג, שוויון והרמוניה אתנית, ובה בעת, גזענות והיררכיה. כך חוויות הזהות הרווחות של המעורבים, מתכתבות עם השיח הרב-תרבותי והפלורליסטי ועם שיח

"כור ההיתוך" וקיבוץ הגלויות, בהתאמה. מאידך, השיח המשתקף בזהות הביצועית הוא שיח של היטמעות. לכן הזהות האתנית של המעורבים היא פרדוקסאלית ואמביוולנטית, משום שהיא מושתתת על פערים ונבנית מתוך ניגודים מרובים.

ברמת המקרו, המחקר מעלה כי אתניות מונכחת בכל האספקטים של החיים ומבוססת על מרכיבים רבים כגון מוצא, מעמד סוציו-אקונומי, מופעיים תרבותיים ועוד. אתניות מתגלה במחקר זה כתהליך של התחפשות ומשחק המשלב בין סוגי ההון השונים בהתאם לנסיבות וההקשר, ומטרתו לממש את הפנטזיה החברתית באופן אינדיבידואלי. מכאן, זהות אתנית היא זהות דינמית ונזילה המשמשת כאמצעי לצבירת כוח ומשאבים. התפיסה העולה במחקר היא שהאתניות המזרחית מעוגנת בעיקר במוצא, ואילו האתניות האשכנזית ניתנת לכינון והיא נרכשת.

בהקשר זה אני טוענת שהקטגוריה ה"מזרחית", למרות גודלה המספרי, נתפשת כקבוצת מיעוט תרבותית וחברתית, שמאפייניה מצומצמים ומהותניים ומעמדה בחברה הישראלית נמוך באופן יחסי. לעומתה, הקטגוריה האשכנזית, אותה אני מכנה "אשכנזיות רב-ישראלית", נתפסת כקטגוריית העל הדומיננטית בחברה הישראלית. המעורבים וחלק מהמזרחים, מהווים שתי קבוצות הממוקמות בתוך הסדר ההיררכי של קטגוריית העל האשכנזית. ברמת המקרו, ניתן להכליל ולטעון שהמבנה האתני בחברה הישראלית הוא מבנה היררכי כאשר בקצה התחתון ממוקמות קבוצות מיעוט אתניות שונות המכילות אינדיבידואלים ו/או קבוצות שלא ביצעו עבודת זהות המכוונת לכינון זהות המוגדרת כ"אשכנזית".

גבולותיה של ה"אשכנזיות רב-ישראלית" פתוחים והיא מכילה תת קבוצות נוספות, יחד עם זאת, ההיטמעות של קבוצות המיעוט בקטגוריה האשכנזית אינה טוטלית משום שההיררכיה נשמרת ותת קבוצות המיעוט המוכללות בתוך הקטגוריה האשכנזית אינן יכולות להתמקם לעולם במעמד של האשכנזיות ההגמונית. אני מכנה היטמעות זאת "היטמעות מסויגת" הנוצרת בשני תהליכים הפועלים במקביל ומאפשרים לשמר את הכוח בידי האליטה האשכנזית ההגמונית. התהליך הראשון הוא הכללה (מסויגת) של קבוצות שוליות בקטגוריה האשכנזית תוך שמירה על מדרג היררכי המונע מקבוצות אלה התמקמות באליטה ההגמונית. התהליך השני הוא ניכוס (מסויג) של מאפיינים סימבוליים של המזרחיות שאינם מאיימים על הזהות האשכנזית-ישראלית, אך מאפשרים להתקשט בה.

מכאן נובעות טענותיי הנוגעות לזהות הישראלית. ברמת המיקרו אני טוענת שזהותם האתנו-מגדרית לאומית של אנשים מעורבים משקפת זהות ישראלית המכוונת על אתניות אשכנזית וגברית ומקושטת במופעים מזרחיים ונשיים. המעורבים משקפים דוגמא לזהות ישראלית אותה אני מגדירה "אשכנזיות עם קישויות מזרחיות". מכאן, **ברמת המקרו** אני

מגדירה את הזהות הישראלית המתהווה כ"אשכנזיות עם קישויות רב-תרבותית", כלומר, אשכנזיות עם קישויות שיכולה להיות מזרחית ו/או ערבית ו/או רוסית ועוד.

בהתייחס **להצלבה האתנית-מגדרית, ברמת המיקרו** אני טוענת שתפיסות של מגדר ושל יחסי מגדר הן מרכזיות בהסבר של הכמיהה לאשכנזיות ושל הדמיון בין מעורבים למעורבות בעבודת הזהות המכוונת לכינון זהות אשכנזית. הסיבה לכך היא שהמעורבים והמעורבות תופסים את המזרחיות והאשכנזיות במונחים של השיח המודרני, המכפיף את המזרחיות להגדרות של נחיתות ופטריארכאליות בעוד שהאשכנזיות מזוהה עם קדמה ונאורות. אנשים מעורבים מנכסים את השיח המגדרי השוויוני המזוהה עם מודרניות ומכוננים באמצעותו זהות אשכנזית. מכאן, **ברמת המיקרו** ניתן לאפיין את הצלבה בין אתניות למגדר בחברה הישראלית כ"מגדר יציב, אתניות נזילה". על פי תפיסה זו הזהות המגדרית היא זהות "יציבה" שאינה משתנה ואילו הזהות האתנית היא המשתנה. כלומר, הזהות האתנית מתעצבת, מפורשת ומוערכת על פי הזהות המגדרית.

נוסף על כך, הממצאים מראים שמגדר ואתניות כרוכים זה בזה משתלבים זה עם זה ויוצרים מיקומים חברתיים חופפים, כאשר מזרחיות חופפת לנשיות ואשכנזיות חופפת לגבריות. חפיפה זו מלמדת על היחסים בהם ההון מאורגן ומוערך, כך שגבריות ואשכנזיות הן צורות מוערכות של הון תרבותי בחברה הישראלית ואילו נשיות ומזרחיות הן צורות מוערכות פחות. נשים ומזרחים פועלים בזירת חליפין שהערך שלה נקבע על ידי גברים אשכנזים. ההון של הקטגוריה המזרחית בחברה הישראלית מוגבל לזירות ספציפיות שאינן נהנות מיוקרה ובדומה להון נשי אינו גורם להיפוך יחסי כוח אלא משמר אותם. כמו כן, ניתן לראות שישנה הבניה של הנשיות כמזרחיות ושל הגבריות כאשכנזיות. קיימת הדדיות בין ההון הסימבולי הנמוך של הנשיות לבין ההון הסימבולי הנמוך של המזרחיות ובין ההון הסימבולי הגבוה של הגבריות לבין ההון הסימבולי של האשכנזיות, הם מזינים ומתקפים זה את זה.

בהיבט המגדרי, מצאתי שלצבע עור ולמראה חיצוני יש תפקיד משמעותי בסימון גבולות אתניים, באפשרות או מניעה של חציית גבולות אלה ובעיצוב מופעי המזרחיות או האשכנזיות. ההתלכדות בין מגדר, מראה חיצוני וזהות אתנית היא מרכזית לנשים מעורבות יותר מאשר לגברים מעורבים, במיוחד בקשר שבין אימהות לבנות. טענה נוספת שעולה מהמחקר היא שהשפעת האימהות על זהותם האתנית של המעורבים גדולה יותר מהשפעת האבות, בשל חלוקת התפקידים המגדרית המסורתית. הקשר המשמעותי ביותר ניכר בין אימהות אשכנזיות לילדיהן המעורבים, בעיקר בניהן, המנהלות משא ומתן במטרה לכוון להם זהות אשכנזית.

לבסוף, אני טוענת שקיים פער בין החוויה של המעורבים הנוגעת לתפיסותיהם המגדריות לבין השיח המגדרי שלהם. אנשים מעורבים מייחסים לעצמם אידיאולוגיה מגדרית שוויונית, אך

משתמשים בדפוסי חשיבה מגדריים מסורתיים וסטריאוטיפיים. לדעתי ניתן להסיק כי צעירים וצעירות בחברה הישראלית תופסים עצמם כבעלי אידיאולוגיה מגדרית שוויונית, אך נקודת המבט המגדרית שלהם מתבססת על תפיסות מגדריות סטריאוטיפיות. יתרה מזאת, הגברים הצעירים אינם מודעים למשמעות של הזהות המגדרית שלהם ולהשפעתה על חייהם, בעוד שלנשים צעירות יש מודעות להשפעת הזהות המגדרית על חייהן. פערים אלה ראויים למחקרים נוספים.

המשגת זהויות אתניות-מגדריות של אנשים מעורבים אתנית מאפשרת לבקר את התהליכים המתרחשים בחברה הישראלית המצליבים צירים של כוח מגדרי, כוח אתני וכוח מעמדי. בחינת הזהויות של אנשים מעורבים חושפת את הגבולות של הקטגוריות החברתיות ואת הנזילות והגמישות של הזהות האתנית בחברה הישראלית, הנמצאת בהשתנות מתמדת בהקשרים שונים ובנקודות זמן שונות. המחקר תורם לדיון במבנה החברתי בישראל נקודת מבט חדשה, היכולה לתרום לתהליך של שינוי חברתי, ליצירת יחסים חברתיים חדשים בין הקטגוריות האתניות בישראל ולזהות הישראלית המתגבשת.